

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ναός Παλαιού Ταξιάρχη στα Μεστά της Χίου
Μελέτη Συντήρησης

Α. Γαλανού - Ι. Δογάνη - Κ. Ιεσσαί

ΑΘΗΝΑ
2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	2
Τοποθεσία - Κλίμα	3
1. Η κατασκευή	5
1.1 Τα δομικά υλικά	11
2. Η κατάσταση διατήρησης	15
2.1 Πρόγραμμα ελέγχων στο μνημείο και στο εργαστήριο	16
3. Προτάσεις συντήρησης	26

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη συντήρησης, αποτελεί μέρος των μελετών που θεωρούνται αναγκαίες για την αποκατάσταση του μεσαιωνικού ναού των Ταξιάρχων (Παλιός Ταξιάρχης) στα Μεστά της Χίου. Οι μελέτες ανατέθηκαν στην ομάδα εργασίας από την Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, που συντονίζεται από τον Κ. Ασλανίδη, αρχιτέκτονα μηχανικό. Αντικείμενο της παρούσας μελέτης, αποτελεί η διατύπωση προτάσεων συντήρησης των δομικών υλικών του ναού, και του γραπτού και ανάγλυφου διακόσμου καθώς και του ξυλόγλυπτου τέμπλου στο εσωτερικό του.

Η μελέτη θα παραδοθεί σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση περιλαμβάνει, την αναγνώριση των αυθεντικών υλικών και των ιδιαίτερων κατασκευαστικών στοιχείων του μνημείου, την αναγνώριση των προβλημάτων και την καταγραφή των φθορών σε σχέδια της αποτύπωσης σε κλίμακα 1:50 και τη συνοπτική περιγραφή των επεμβάσεων.

Η δεύτερη φάση περιλαμβάνει τη διατύπωση των προτάσεων συντήρησης που θα βασίζονται στη διάγνωση της παθολογίας, στη μελέτη των αυθεντικών δομικών υλικών και στις κατευθυντήριες γραμμές των αρχιτεκτονικών και στατικών μελετών. Θα περιλαμβάνει επίσης τα προτεινόμενα υλικά (κονιάματα) συντήρησης, και την μεθοδολογία εφαρμογής τους. Οι προτεινόμενες επεμβάσεις θα διατυπωθούν στα πλαίσια που ορίζουν διεθνείς οργανισμοί και έχουν υιοθετηθεί από το Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού και την αρμόδια για τα θέματα αυτά αρχαιολογική υπηρεσία.

Η εργασία πεδίου, που πραγματοποιήθηκε σε δύο αποστολές στις 19/2 και στις 20/5/16 περιέλαβε τη φωτογραφική

τεκμηρίωση, την αναγνώριση των υλικών, την καταγραφή των δομικών υλικών και προβλημάτων σε σχέδια αποτυπώσεων. Επίσης, περιέλαβε μετρήσεις υγρασίας στην τοιχοποιία, ώστε να πιστοποιηθούν τα αίτια των φθορών στο εσωτερικό του Ναού. Η επόμενη αποστολή θα προγραμματιστεί εφόσον εγκριθεί η δειγματοληψία των κονιαμάτων, μετά το σχετικό αίτημα στην τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων (23/3/16) προκειμένου να ολοκληρωθεί και το δεύτερο μέρος της μελέτης με τη διατύπωση προτάσεων με βάση τα αυθεντικά υλικά κατασκευής.

Ως υπόβαθρα των σχεδίων καταγραφής των δομικών υλικών χρησιμοποιήθηκαν τα σχέδια αποτυπώσεων του Κ. Ασλανίδη και Χ. Πινάτση. Στην ομάδα της μελέτης συμμετέχουν επίσης, ο πολιτικός μηχανικός Ν. Παπαηλιού και ο τοπογράφος μηχανικός Μ. Διακάκης. Στη μελέτη συντήρησης εκτός από τις υπογράφουσες συμμετέχει η Ν. Καλαμβόκα, στην επί τόπου καταγραφή των φαινομένων φθοράς, στην επεξεργασία των δειγμάτων και στην παρασκευή των νέων συνθέσεων κονιαμάτων. Η αρχιτέκτονας Μ. Πανδρευμένου έχει αναλάβει την ψηφιοποίηση των χαρτογραφήσεων και τη μεταφορά τους στα υπόβαθρα των αποτυπώσεων.

Ευχαριστούμε όλους τους συνεργάτες μας για τη βοήθεια τους, την κ. Προκοπίου για τη φιλοξενία στο πρώτο μας ταξίδι στο υπέροχο αρχοντικό Αντουάνικο, τον Η. Αυγουστίδη πρόεδρο του τοπικού Συμβουλίου Μεστών και τον Γ. Μόγια για την βοήθεια στην προσπέλαση στο ναό και τις πληροφορίες για τα τοπικά πετρώματα. Θερμά ευχαριστούμε το Δήμαρχο κ. Μανώλη Βουρνού για τις πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τα πετρώματα της Χίου.

Τοποθεσία - Κλίμα

Ο Ι. Ναός των Ταξιαρχών, ο λεγόμενος Παλιός Ταξιάρχης, βρίσκεται στο νότιο τμήμα της Ν. Χίου στον οικισμό των Μεστών, 35 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της πόλης της Χίου. Πρόκειται για έναν από τους οικισμούς των Μαστιχοχωρίων και είναι εγκατεστημένος σε μικρό οροπέδιο που σχηματίζεται σε υψόμετρο ~120 μ. και περικλείεται από τη μικρή λοφοσειρά του Τρύπανου στα ανατολικά και του Μεροβιγλίου στα δυτικά. Η απόσταση του από τη θάλασσα είναι 2,8 χιλ. από τον λιμένα των Μεστών στα βόρεια, ενώ απέχει 3,2 χιλ από τον όρμο του Μερικούντα στα δυτικά. Είναι κτισμένος στο βόρειο όριο του τείχους του μεσαιωνικού οικισμού και περιλαμβάνεται στον πυκνό σύστημα δόμησης. Το έδαφος στην περιοχή χαρακτηρίζεται από την παρουσία αλλουβιακών αποθέσεων σε υπέδαφος τεφρών Μεσοζωικών ασβεστόλιθων που καταλαμβάνουν τον κεντρικό ορεινό όγκο του νησιού από βορά προς νότο. Στα ΒΑ εμφανίζονται ηφαιστειακά πετρώματα, σχιστόλιθοι και ψαμμίτες. Στην περιοχή γύρω και νότια από την πόλη εμφανίζονται νεογενή ιζήματα μαργαϊκά και ασβεστολιθικά, που περιέχουν σιδηρούχες ενώσεις. Στο ΝΑ άκρο του νησιού, στην περιοχή του Εμπορίου και του Προφ. Ηλία¹ εμφανίζονται ηφαιστίτες, ως θόλοι ή βύσματα.

Στη Χίο κατά τη ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο, υπήρξε εντατική λατομική εκμετάλλευση των μαρμάρων του νησιού που συνδέθηκε με αντίστοιχα έντονη εμπορική δραστηριότητα συμβάλλοντας στην ανάπτυξη του. Περίφημα μάρμαρα όπως το marmor Chium, (Portasanta), το breccia di Aleppo και το nero antico Chiota που βρίσκονται διάσπαρτα σε πολυτελή κτήρια της Αν. Μεσογείου, προέρχονται από διάφορες περιοχές

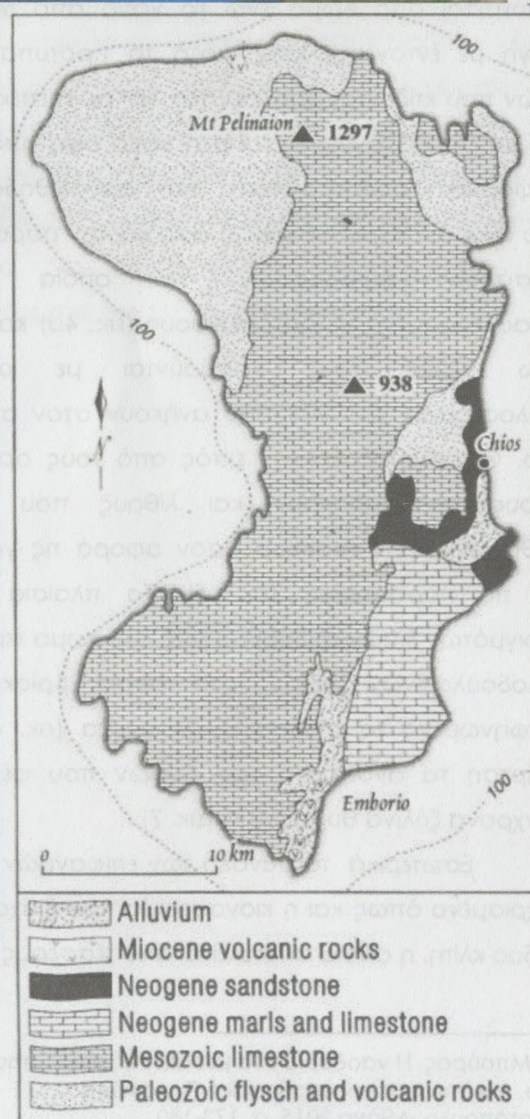
στα ανατολικά του νησιού². Τα μάρμαρα αυτά, ασφαλώς αναγνωρίζονται και στο σπουδαίο βυζαντινό μνημείο του νησιού, στη Νέας Μονής (11^ο αι.)

Το κλίμα στην Χίο, είναι μεσογειακό, με ήπιους χειμώνες και ζεστό καλοκαίρι, και μεγάλες περιόδους ηλιοφάνειας. Η μέση μηνιαία τιμή βροχόπτωσης, από το τέλος Οκτωβρίου, ως το τέλος Φεβρουαρίου, κυμαίνεται από 90-150mm. Η μέση ετήσια τιμή σχετικής υγρασίας κυμαίνεται από 60-70%, που θεωρείται αρκετά υψηλή. Η απόλυτη μέγιστη θερμοκρασία τον Ιούλιο και τον Αύγουστο, φτάνει τους 30°C, ενώ η απόλυτη ελάχιστη τον Ιανουάριο και το Φεβρουάριο, που είναι οι πιο ψυχροί μήνες, φτάνει τους 7°C. Η μέση ένταση των ανέμων που επικρατούν στην περιοχή είναι ισχυρή 9-11 kt κόμβων (16-20Km/h). Από τους μήνες Μάρτιο ως Οκτώβριο, συνήθως επικρατούν άνεμοι Β διεύθυνσης, ενώ τους υπόλοιπους μήνες επικρατούν άνεμοι Ν διεύθυνσης³.

¹ M. D. & R. Higgins A Geological companion to Greece and the Aegean (New York 1996)136-8.

² L.Lazzarini *Poikiloi Lithoi* (Rome 2007)119-59

³ Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τον εγγύτερο μετεωρολογικό σταθμό της Ε.Μ.Υ. στην Μυτιλήνη την περίοδο δεδομένων 1955-1997.

Εικ. 1, 1α. Εικόνες δορυφόρου της Χίου και λεπτομέρεια από την περιοχή των Μεστών διακρίνεται το όριο του μεσαιωνικού οικισμού- τείχους(κόκκινη γραμμή) και η θέση του παλαιού Ταξιάρχη.

Εικ.2. Συνοπτικός Γεωλογικός Χάρτης της Ν. Χίου (Πηγή Higgins)

1. Η κατασκευή

Ο Παλαιός Ταξιάρχης είναι το παλαιότερο μνημείο των Μεστών και η κατασκευή του χρονολογείται στα 1503, περίοδο της Γενουάτικης κατάκτησης στη Χίο. Βρίσκεται σε μικρό περίβολο με επιβλητικό θύρωμα στην είσοδό του στη ΝΔ γωνία του οικοπέδου. Στο ίδιο οικόπεδο στο ΒΔ τμήμα του εντάσσεται και το μικρό εκκλησάκι του Αγ. Βασιλείου κτίσμα του 18^{ου} αι. Η οικοδομική του ναού μαρτυρά και τη μακρά πορεία του στο χρόνο, καθώς πρόκειται για δίκλιτη βασιλική, με σταυροθόλια στο βόρειο κλίτος,⁴ που μετατράπηκε από μονόκλιτη που ήταν ως το 1794, οπότε και επεκτάθηκε τόσο προς τα δυτικά όσο και προς τα βόρεια. Τα βόρειο κλίτος καλύπτεται από δώμα ενώ το νότιο από δίκλινη στέγη με έντονες κλίσεις, κατά τα πρότυπα των ναών που κτίζονταν στη Χίο, τον 18^ο αι. Η επέκταση του κτηρίου αναγνωρίζεται στη νότια όψη από την διαφορετική ποιότητα τόσο των αργολιθοδομών που είναι ανεπίχριστες (εικ. 3) όσο και την παρουσία τεσσάρων αψιδωμάτων τα οποία είναι κατασκευασμένα με οπτόπλινθους (εικ. 4α) και στο άνω μέρος τους κοσμούνται με σειρές φιαλοστομιών (εικ. 4β) που ανήκουν στον αρχικό ναό. Οι αργολιθοδομές εκτός από τους αργούς λίθους περιλαμβάνουν και λίθους που είναι ορθογωνισμένοι ιδιαίτερα όσον αφορά τις γωνίες και τις παραστάδες (εικ. 5). Τα πλαίσια των ανοιγμάτων διαμορφώνονται από ολόσωμα τεμάχια καλοδουλεμένων λίθων, στα οποία βρίσκονται ενσφηνωμένα τα σιδηρά κιγκλιδώματα (εικ. 6) με εξαίρεση τα ανοίγματα των θυρών που φέρουν σύγχρονα ξύλινα θυρόφυλλα (εικ. 7).

Εσωτερικά το σύνολο των επιφανειών ήταν επιχρισμένο όπως και η κιονοστοιχία που διαχωρίζει τα δυο κλίτη, η οποία αποτελείται από τέσσερις

λίθινους κίονες με ογκώδη κιονόκρανα που φέρουν 5 αψίδες (εικ. 8).

Ο διάκοσμος

Ο διάκοσμος χαρακτηρίζεται από μανιεριστική απόδοση του οθωμανικού μπαρόκ με ελλειψοειδή διάχωρα που σχηματίζονται με γύψινα βεργία και κοσμούνται με φυτικά θέματα (εικ.9) ο οποίος πρέπει να συνδεθεί με την μετατροπή του 18^{ου} αι. σε δίκλιτη βασιλική. Ο κοσμήτης που περιπρέχει το νότιο κλίτος στο ύψος της γένεσης της καμάρας είναι έντονα διακοσμημένος με φύλλα άκανθας (εικ.10) σε τόνους του μαύρου και του κόκκινου (εικ. 10α). Στο νότιο κλίτος, τα σφενδόνια που ενισχύουν την καμάρα περιγράφονται με παρόμοια γύψινα βεργία και στην κορυφή συναντώνται σε μικρή ανάγλυφη ροζέτα (εικ. 10β). Τόσο οι κίονες, όσο και τα κιονόκρανα κοσμούνται με απλοϊκά αποδοσμένη απομίμηση μαρμάρου (εικ. 11). Σε τμήματα του ανατολικού και του νότιου τοίχου τόσο στο ιερό όσο και στον κυρίως ναό, διατηρείται μεγάλο μέρος από τις αρχικές τοιχογραφίες του ναού που είναι σύγχρονες με την πρώτη οικοδομική του φάση (εικ. 12 α, β). Περιμετρικά του 1^{ου} παραθύρου από νότια διακρίνονται τοιχογραφίες «λαϊκού ύφους», οι οποίες δημιουργήθηκαν προκειμένου να συμπληρώσουν τις περιφερειακές βλάβες που προκλήθηκαν στον αρχικό διάκοσμο από τη διάνοξη του παραθύρου (εικ.13 α, β). Οι τοιχογραφίες αυτές δεν αποτελούν μια ενδιάμεση φάση του διακόσμου, αλλά μάλλον συνδέονται με την δεύτερη περίοδο διακόσμου του τέλους του 18^{ου} αι. καθώς έχουν παρόμοια τεχνοτροπία με αυτήν των εξαπτέρυγων που βρίσκονται στο αψιδώμα της εισόδου και στα αψιδώματα της κιονοστοιχίας.

⁴ Χ. Μπούρας, Η ναοδομία στα μεσαιωνικά χωριά της Χίου, Αφιέρωμα στον ακαδημαϊκό Παναγιώτη Βοκοτόπουλο, Αθήνα 2015, σ. 173-180.

Το δάπεδο

Το δάπεδο καλύπτεται με λίθινες πλάκες που σχηματίζουν μεγάλα διάχωρα στους δύο χώρους ενώ στο τμήμα του ιερού σχηματίζεται αναβαθμός με σολέα. Τα τμήματα του δαπέδου που σε κάποια περίοδο έφεραν στασίδια είναι καλυμμένα με παρόμοιες πλάκες που ωστόσο είναι τοποθετημένες με πλημμελή τρόπο (εικ. 14 α, β).

Σε τμήμα της νότια αυλής στο οποίο βρίσκεται κηπάριο στις τρεις πλευρές του σχηματίζονται διάδρομοι που κοσμούνται με βοτσαλωτό δάπεδο (διαστάσεων 4Χ2,8μ) με μαύρα και λευκά βότσαλα που συγκροτούν απλά γεωμετρικά και φυτικά θέματα (εικ.15).

Τα δάπεδα αυτά φαίνεται ότι αποτελούν σχετικά σύγχρονες κατασκευές καθώς συνδέονται με την κατασκευή των λίθινων θρανίων που βρίσκονται σε αντίστοιχες θέσεις στο νότιο τοίχο του Ταξιάρχη και στον ανατολικό του Αγ. Βασιλείου.

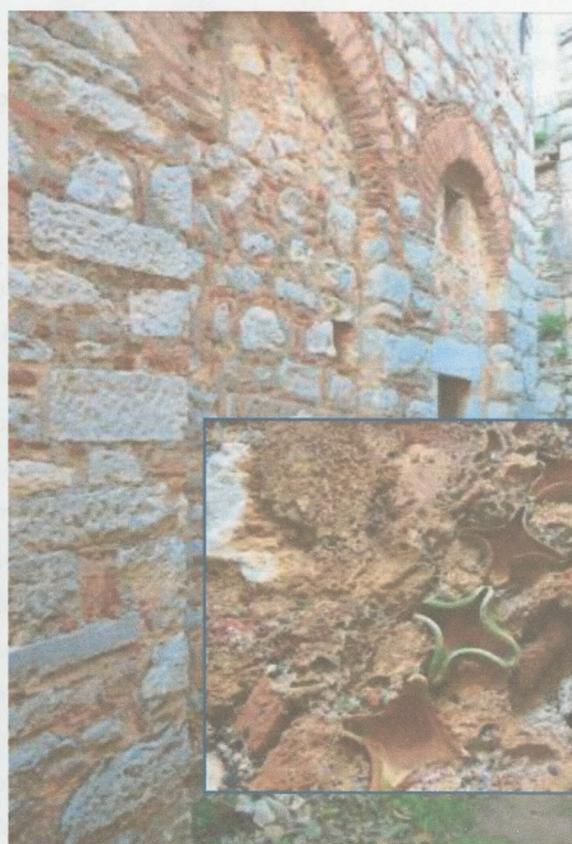
Το τέμπλο

Το ξύλινο τέμπλο στο νότιο κλίτος αποτελεί αξιόλογο δείγμα λαϊκής ξυλογλυπτικής του 19^{ου} αιώνα (ημερομηνία κατασκευής 1833 Απριλίου 14, εικ.16). Φέρει πλούσιο διάκοσμο με φυλλοφόρους βλαστούς, βότρους, ανθέμια, πτηνά εξαπτέρυγα και παραστάσεις που εμφανίζονται σε παράλληλες ζώνες με θέματα από την Παλαιά (εικ.18) και την Καινή διαθήκη (εικ.19) που αποδίδονται με ανάγλυφες σχεδόν ολόγλυφες λεπτομέρειες.

Οι δεσποτικές εικόνες και των δύο τέμπλων έχουν αφαιρεθεί και βρίσκονται στο Ι. Ναό του νέου Ταξιάρχη. Ωστόσο διατηρούνται κατά χώραν, οι αξιόλογες εικόνες του δωδεκαόρτου (εικ.20). Το βόρειο τέμπλο που αντιστοιχεί στο βόρειο κλίτος είναι πολύ λιτό, με μπαρόκ σχεδιασμό μα με ελάχιστα στοιχεία να τονίζουν τα διάχωρα και τα περιγράμματα (εικ.21).

Εικ. 3, Η επέκταση του ναού (Β' φάση) είναι κατασκευασμένη από ανεπίχριστη αργολιθοδομή.

Εικ. 4α, β, Άποψη της Ν. όψης όπου φαίνονται οι αψίδες από οπτόπλινθους, τις οποίες κοσμούν σειρά φυαλοστομιών.

Εικ.5, Η αργολιθοδομή περιλαμβάνει λίθους που είναι λαξευμένοι στα πρόσωπα.

Εικ. 6, Τα πλαίσια των ανοιγμάτων διαμορφώνονται από ολόσωμα τεμάχια καλοδουλεμένων ασβεστόλιθων.

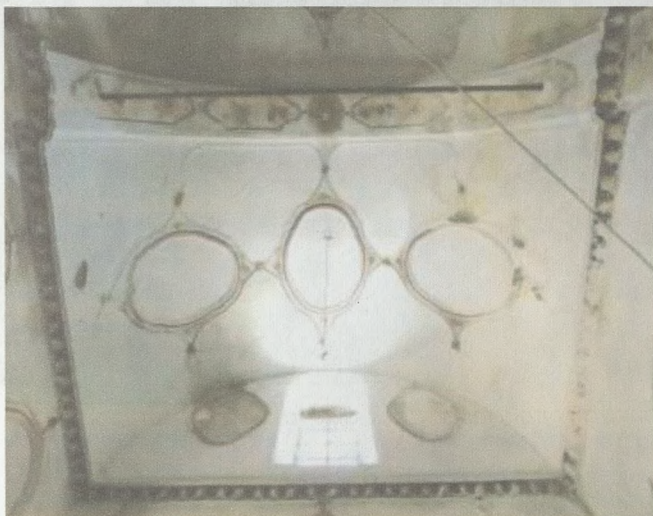
Εικ. 7, Τα πλαίσια των θυρών αποτελούνται και αυτά από ολόσωμα ορθογωνισμένα τεμάχια λίθων

Εικ. 8. Εσωτερικά ο ναός είναι επιχρισμένος

Εικ. 9. Λεπτομέρεια των ελλειψοειδών διόχρων που κοσμούνται με φυτικά θέματα.

Εικ. 10α, β., Ο κοσμήτης που περιπρέχει το νότιο κλίτος είναι διακοσμημένος με φύλλα άκανθας και τα γύψινα βεργία στα σφενδόνια του κλίτους συναντώνται σε ανάλυφη ροζέτα.

Εικ. 11. Οι κίονες και τα κιονόκρανα κοσμούνται με γραπτή απομίμηση ορθομαρμάρωσης.

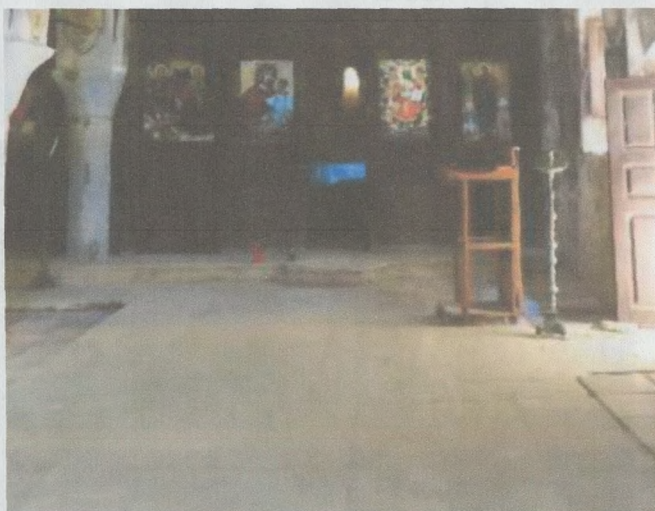

Εικ. 12 α, β. Ν. τοίχος, Κατάλοιπα από τις αυθεντικές τοιχογραφίες των αρχών του 16^{ου} αι.

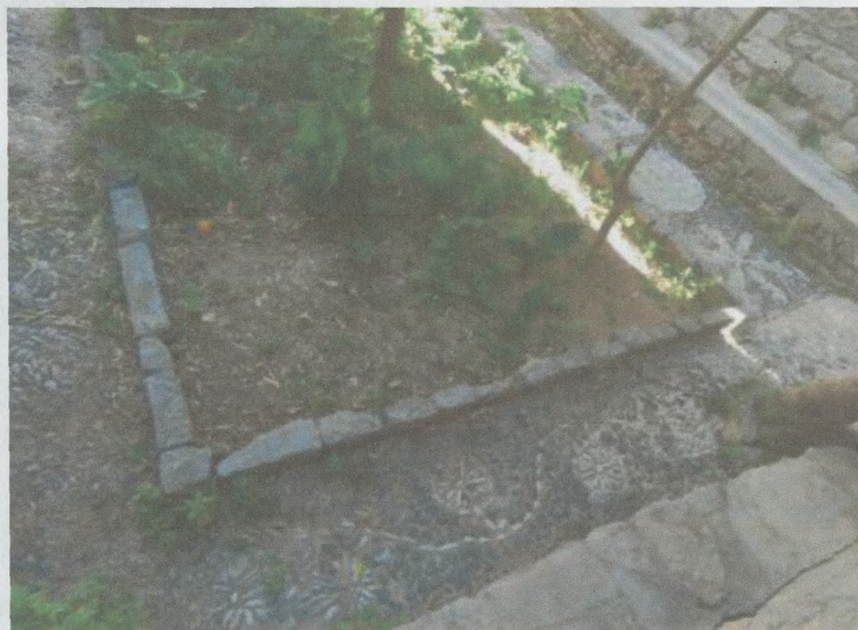

Εικ. 13 α, β, Τοιχογραφίες «λαϊκού ύφους» στο πλαίσιο του παραθύρου ταιριάζουν στην τεχνοτροπία με τα εξαπτέρυγα του 18^{ου} αι. στην οροφή κ.α.

Εικ. 14 α,β, Το δάπεδο καλύπτεται με λίθινες τετράγωνες πλάκες, που είναι τοποθετημένες σε διάχωρα αλλά και σύγχρονες προσθήκες στις περιοχές που παλαιότερα καλύπτονταν με στασίδια.

Εικ. 15, Το κηπάριο στη νότια πλευρά περιμετρικά κοσμεύεται στις τρεις πλευρές με βοτσαλωτά δάπεδα που θεωρούνται σύγχρονα με τα θρανία.

Ναός Παλαιού Ταξιάρχη στα Μεστά της Χίου- Μελέτη συντήρησης Α. Γαλανού - Γ. Δογάνη - Κ. Ιεσσαί

Εικ. 16, Διακρίνονται τα δύο ξύλινα τέμπλα στο βόρειο και νότιο κλίτος.

Εικ. 17, 18. Ν. τμήμα τέμπλου. Λεπτομέρειες με παραστάσεις από το τροπατορικό αμάρτημα και την έξοδο και την πομπή προς το Γολγοθά.

Εικ. 19. Ν. τμήμα τέμπλου. Λεπτομέρεια με την επιγραφή χρονολόγησης του τέμπλου σε κίονα της ωραίας Πύλης.

Εικ. 20. Ν. τμήμα τέμπλου. Εικόνα του δωδεκάορτου με την κοίμηση της Θεοτόκου.

Εικ. 21. Β. τμήμα του τέμπλου, το οποίο είναι απλούστερο στην μορφή και το διάκοσμο.

1.1 Τα δομικά υλικά

Οι τοιχοποιίες του ναού είναι κατασκευασμένες από ένα σκληρό τεφρό τοπικό ασβεστόλιθο. Με τον ίδιο ασβεστόλιθο είναι κατασκευασμένοι και οι κίονες στο εσωτερικό του ναού ενώ σποραδικά απαντάται και σε πλάκες του δαπέδου. Αυτός ο ασβεστόλιθος θα μπορούσε να προέρχεται από διάφορες περιοχές γύρω από τον οικισμό καθώς όπως αναφέρθηκε στην περιοχή εμφανίζονται ασβεστόλιθοι σε μεγάλη έκταση. Κάτοικοι της περιοχής, σήμερα, διατηρούν μικρές επιφανειακές εκμεταλλεύσεις από τις θέσεις, Μαύρος γκρεμός και Ανεμόμυλοι, που βρίσκονται δυτικά του οικισμού προς τη Μερικούντα. Σποραδικά εντοπίζονται λίθοι ψαμμικής σύστασης άγνωστης προέλευση και το μόνο ενιαίο σύνολο που είναι κατασκευασμένο με αυτή την ποιότητα λίθου αναγνωρίζεται στο πλαίσιο του παραθύρου που διανοίχθηκε στην νότια όψη, στο τρίτο από ανατολικά αψίδωμα (εικ.22).

Επίσης, στην κατασκευή απαντώνται, σποραδικά τοποθετημένοι ερυθρωπές οπτόπλινθοι, και πιο συγκεκριμένα στη βόρεια και δυτική όψη και στο δυτικό τμήμα της νότιας όψης (εικ.23), γενικά δηλαδή, στο μέρος της κατασκευής που αντιστοιχεί στη Β' φάση. Στο ανατολικό τμήμα της νότιας όψης που αντιστοιχεί στην αρχική κατασκευή και στην ανατολική όψη, στην τοιχοποιία η εμφάνιση των οπτόπλινθων είναι πολύ περισσότερη.

Με οπτόπλινθους σχηματίζονται επίσης, και τα πέντε αψιδώματα της νότιας όψης (εικ.4α,β) τα οποία κοσμούνται με εφυαλωμένα κεραμικά φιαλοστόμια. Η εφυάλωση γενικά είναι πράσινη αλλά παρατηρούνται σε ορισμένα από αυτά αποχρώσεις της όμπρας και της σκούρας ώχρας. Τετράγωνες κεραμικές πλάκες (25X25 εκ.) βρίσκονται στο δάπεδο του βόρειου κλίτους (εικ.24) οι οποίες εναλλάσσονται με λίθινες με όμοιες διαστάσεις. Πλακοειδείς τετράγωνοι (~50X50εκ.) είναι και οι

κέραμοι που επικαλύπτουν τη στέγη στο νότιο κλίτος (εικ.25).

Από ερυθρωπό ψαμμίτη από τα λατομεία των Θυμιανών (θέση Στένακα) που βρίσκονται 6,5 χλμ. νότια της πόλης, προέρχονται πλάκες του δαπέδου που συνδυάζονται με υπόλευκες πλάκες από τα Νένητα (εικ.26) μικρό οικισμό στο ΝΔ τμήμα του Νησιού⁵.

Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί το θύρωμα της εισόδου στο νότιο περίβολο που είναι κατασκευασμένο το 1737 (σύμφωνα με την επιγραφή στο υπέρθυρο) με την χαρακτηριστική κόκκινη πέτρα των Θυμιανών.

Στα ασβεστοκονιάματα δομής και των δύο φάσεων που μακροσκοπικά φαίνονται αρκετά όμοια μεταξύ τους (εικ.27) διακρίνονται μεσόκοκκα σκουρόχρωμα έως μαύρα ασβεστολιθικά αδρανή, τα οποία πιθανολογείται ότι προέρχονται είτε από τον ξεροπόταμο που καταλήγει στη Μερικούντα, είτε ακόμα και από την ίδια την παραλία της (εικ.28).

Οστρακοκονίαμα, κουρασάνι, εντοπίστηκε μακροσκοπικά μόνο στα κονιάματα αρμολογήματος των αψιδωμάτων της νότια όψης (εικ.29).

⁵ Οι πληροφορίες για τις τοποθεσίες των λατομείων συλλέχθηκαν από τον Δήμαρχο Χίου κ. Μ. Βουρνού, τον πρόεδρο του τοπικού συμβουλίου κ. Αυγουστίδη και τον Ι. Μόγια κάτοικο των Μεστών.

Εικ.22.Ν.όψη Το πλαίσιο στο παράθυρο είναι κατασκευασμένο από ψαμμίτη και ασβεστόλιθο μόνο στο κάτω μέρος.

Εικ.23, Ν. όψη. Η τοιχοποιία της Α' φάσης στο αν. τμήμα είναι κατασκευασμένη κατά το περίκλειστο σύστημα, ενώ στο δυτικό τμήμα οι οπτόπλινθοι συναντώνται σποραδικά.

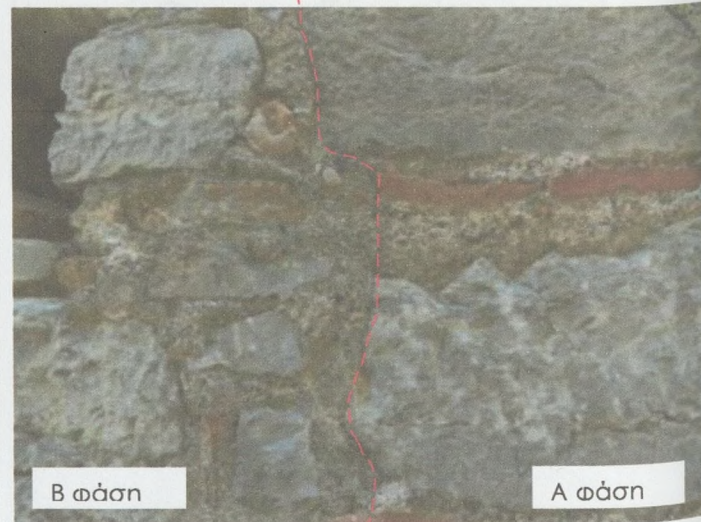
Εικ.24, Τετράγωνες κεραμικές πλάκες εναλλάσσονται με λίθινες στο δάπεδο του βόρειου κλίτους.

Εικ.25, Πλακοειδείς κέραμοι καλύπτουν τη στέγη στο νότιο κλίτος.

Εικ.26,Εναλλαγή πλακών από ερυθρωπό ψαμμίτη Θυμιανών με υπόλευκες πλάκες από τα Νένητα στο δάπεδο του ναού.

Εικ.27, Διακρίνονται τα ασβεστοκονιάματα δομής των 2 φάσεων που έχουν αρκετά κοινά μεταξύ τους χαρακτηριστικά.

Ναός Ταξιαρχών στα Μεστά της Χίου- Μελέτη συντήρησης Α. Γαλανού- Γ. Δογάνη- Κ. Ιεσσαί

14

Εικ.28α, β, γ, Παραλία Μερικούντας, Φαίνεται πως τα βότσαλα έχουν χρησιμοποιηθεί ως αδρανή στην παρασκευή των κονιαμάτων.

Εικ.29, Στα αψιδώματα της Νόπας όψης εντοπίζεται οστρακο-κονίαμα, κουρασάνι

2. Η κατάσταση διατήρησης

Η κατάσταση διατήρησης του ναού μπορεί να θεωρηθεί ικανοποιητική σε γενικές γραμμές, ωστόσο παρατηρούνται βλάβες τόσο στις όψεις, όσο και στο εσωτερικό, στα επιχρίσματα και το διάκοσμο με ενδείξεις πως ορισμένα από τα φαινόμενα φθοράς βρίσκονται σε εξέλιξη.

Τα προβλήματα που παρατηρούνται οφείλονται σε φαινόμενα εισροής υγρασίας στις τοιχοποιίες και της συνακόλουθης κινητοποίησης των διαλυτών αλάτων. Η εμφάνιση υγρασίας οφείλεται στην κατακρήμνιση των μετεωρικών υδάτων και σχετίζεται είτε με αστοχία της στεγανοποίησης στη στέγη και το δώμα, είτε με συσσώρευση όμβριων στα θεμέλια και εν συνεχεία άνοδο και εξάτμιση τους μέσω των τριχοειδών σε υψηλότερες στάθμες (εικ.30 α,β). Τα παραπάνω φαινόμενα εκδηλώνονται, τόσο στις εξωτερικές όψεις του ναού, όσο και στο εσωτερικό του. Εξωτερικά παρατηρείται τοπική διάβρωση των κονιαμάτων (εικ.31) και απώλεια τους, σποραδική διάβρωση των οπτοπλινθων καθώς και διάβρωση λίθων ψαμμικής σύστασης. Ιδιαίτερα ευπαθής εμφανίζεται ο κόκκινος λίθος των Θυμιανών (εικ.32) στον οποίο παρατηρούνται αποφλοιώσεις και εκτεταμένες απώλειες. Αξίζει να αναφερθεί ότι από φωτογραφία αρχείου⁶ (εικ.33) διαπιστώνεται σημαντική απώλεια τμήματος του υπερθύρου στο θύρωμα της εισόδου που συνέβη μέσα στην τελευταία εικοσαετία.

Εσωτερικά, παρατηρείται αποσάθρωση (εικ.34), απώλεια και εκτεταμένες σκουρόχρωμες κηλίδες στα επιχρίσματα (εικ.35), με συνακόλουθες βλάβες στο γραπτό διάκοσμο (εικ.36) και τα γύψινα διακοσμητικά στοιχεία. Στα επιχρίσματα παρατηρούνται επανειλημμένες επισκευές και

συμπληρώσεις με νέα υλικά, ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις όπου διαπιστώνονται εσωτερικά κενά με επταπειλούμενες καταρρεύσεις όταν τα φαινόμενα σταδιακά οδηγηθούν σε ακραίες καταστάσεις.

Η επιφανειακή οξείδωση των μεταλλικών κιγκλιδωμάτων στα ανοίγματα των παραθύρων ασφαλώς και οφείλεται στην έλλειψη κάθε προστασίας από την επίδραση του φυσικού περιβάλλοντος. Οι θραύσεις ωστόσο των αντίστοιχων λίθων που απαρτίζουν τα πλαίσια των παραθύρων πρέπει να αποδοθούν περισσότερο στις τάσεις που αναπτύσσονται λόγω της διαφορετικής συμπεριφοράς στις συστολο-διαστολές των δύο υλικών και παρά στη διόγκωση τους στις θέσεις πάκτωσης. Ειδικά στα νότια ανοίγματα παρατηρείται μία μόνιμη πλαστική παραμόρφωση – καμπύλωση προς τα μέσα στα κιγκλιδώματα (εικ.37). Θραύσεις παρατηρούνται και στο λίθινο πλαίσιο του δυτικού θυρώματος, στο οποίο κυρίως το υπέρθυρο, έχει κατακερματιστεί. Οι βλάβες πρέπει να σχετίζονται με ρήγματα που εκδηλώνονται στην Δυτική όψη του βόρειου κλίτους τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά τα οποία οφείλονται σε δομικά προβλήματα του συνόλου της κατασκευής. Ωστόσο στο υπέρθυρο με αφορμή την άστοχη προσπάθεια ένταξης του αγωγού ηλεκτροδότησης (εικ.38) οι θραύσεις είναι πλέον εμφανείς.

Πρέπει να αναφερθεί πως στη Δυτική όψη αλλά και σποραδικά στις υπόλοιπες όψεις παρατηρούνται άτεχνες επισκευές- αρμολογήματα με τσιμεντοκονίαμα (εικ.39). Με τσιμεντοκονίαμα έχει αρμολογηθεί και το τμήμα του περιβόλου που περιλαμβάνει το θύρωμα της εισόδου με αποτέλεσμα την απόκρυψη του αυθεντικού κονιάματος. Με τσιμεντοκονίαμα έχουν γίνει και οι σφραγίσεις των αρμών στη στέγη. Πρέπει να επισημανθεί πως τα τσιμεντοκονιάματα είναι

⁶ Πρόκειται για φωτογραφίες που ευγενώς παραχώρησε στη μελετητική ομάδα από το αρχείο του ο κ. Μ. Βουρνούς.

ιδιαίτερα βλαπτικά για τα πορώδη υλικά όπως οι οπτόπλινθοι, οι ψαμμίτες κ.α., καθώς ενοχοποιούνται για τη διασπορά διαλυτών αλάτων, ενώ αναπτύσσουν ισχυρές δυνάμεις συνάφειας, με αποτέλεσμα επειδή τα κονιάματα αυτά είναι εξαιρετικά ψαθυρά είτε να διαρρηγνύονται τα ίδια είτε να προκαλούν βλάβες στα αυθεντικά υλικά όταν συμβαίνουν μικρομετακινήσεις.

Στην πρόσφατη ιστορία του νησιού, αναφέρεται ότι ο τελευταίος σεισμός με καταστρεπτικές συνέπειες συνέβη το 1881 και έπληξε πολλά από τα χωριά της νότια Χίου.

Στο εσωτερικό του ναού τα κατάλοιπα των αυθεντικών τοιχογραφιών στο νότιο τοίχο διατηρούνται σχετικά αμετάβλητα από την περίοδο που έγιναν οι επεμβάσεις στερέωσης από την αρχαιολογική υπηρεσία καθώς δεν παρατηρούνται περαιτέρω βλάβες και τα κονιάματα περιμετρικής σφράγισης διατηρούνται σε άριστη κατάσταση (εικ.40α,β). Αντίθετα εκτεταμένες βλάβες παρατηρούνται στα κατάλοιπα του νεότερου διακόσμου του 18^{ου} αι. στα οποία παρατηρούνται φαινόμενα αποσάθρωσης, απόκρυψης από νεότερες μονόχρωμες βαφές κ.α.

Το τέμπλο μολονότι διατηρείται σε άριστη κατάσταση καθώς οι ελλείψεις που παρατηρούνται είναι ελάχιστες, ωστόσο έχει προσβληθεί από ξυλοφάγα έντομα (εικ.41), γεγονός που αναγνωρίζεται από τις χαρακτηριστικές οπές τόσο σε επιφάνειες του, όσο και στις εικόνες του δωδεκάορτου (εικ.42). Τέλος, χαλαρές επικαθήσεις έχουν ενσωματωθεί με τα οξειδωμένα βερνίκια ενώ στις κατώτερες στάθμες του, παρατηρούνται αλλοιώσεις (εικ.43) από τις περιοδικές εργασίες καθαρισμού στα δάπεδα με νερό και απορρυπαντικά.

2.1 Πρόγραμμα ελέγχων στο μνημείο και στο εργαστήριο

Κατά τη δεύτερη επίσκεψη στο κτήριο στις 18-20/5/16 έγιναν μετρήσεις της περιεχόμενης υγρασίας⁷ στις τοιχοποιίες και τα επιχρίσματα (εικ.44) σε διάφορες στάθμες και μερικά από τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στα Διαγρ. 1 και 2. Οι τιμές (από 1-100) που δίνει το όργανο είναι σχετικές και είναι συγκρίσιμες μόνο μεταξύ τους. Μολονότι δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί η επεξεργασία των αποτελεσμάτων, ωστόσο παρά το γεγονός ότι ήταν προχωρημένη άνοιξη όταν έγιναν οι μετρήσεις, σε αρκετές περιπτώσεις σημειώθηκαν υψηλές τιμές στο εσωτερικό του ναού ακόμα και σε ύψος 5 μ. από το έδαφος. Οι υψηλές τιμές υγρασίας σε μεγάλο ύψος, οφείλονται σε κατακράτηση υγρασίας, από διαρροές της στέγης, στο εσωτερικό των τοιχοποιιών, ενώ σε μικρό ύψος από το έδαφος οφείλονται σε ανερχόμενη υγρασία.

Το πρόγραμμα των εργαστηριακών ελέγχων που προβλέπεται να ολοκληρωθεί μετά την έγκριση της δειγματοληψίας, αποσκοπεί στην εξέταση των αντιπροσωπευτικών δειγμάτων των κονιαμάτων δομής και επίχρισης τόσο στις εξωτερικές όψεις, όσο και στο εσωτερικό του μνημείου.

Για τα αυθεντικά κονιάματα θα γίνουν: διαχωρισμός των συστατικών τους⁸, κοκκομετρική ανάλυση των αδρανών, μικροσκοπία, μέτρηση Φ.Ε.Β., υδαταπορροφητικότητας κατά μάζα⁹ και ανίχνευση διαλυτών αλάτων¹⁰. Ο ημιποσοτικός και ποιοτικός διαχωρισμός και η αναγνώριση των συστατικών των κονιαμάτων, η κοκκομετρική

⁷ Protimeter MMS.

⁸ Teutonico J.M. A Laboratory Manual for architectural conservators, Mortar Analysis: Simple method, ICCROM 1988, 113.

⁹ ΕΛ.Ο.Τ. 747 Έλεγχος φυσικών λίθων και αδρανών υλικών, προσδιορισμός της υδαταπορρόφησης και του συντελεστή κορεσμού.

¹⁰ Αγωγιμομέτρηση με βάση Normal 26/87 Caratterizzazione delle malte da restauro. Merck, Chlorid test 1.11106.001, Sulfat-Test 1.10019.0001, Nitrat Test 1.11170.0001.

διαβάθμιση των αδρανών και η παρατήρηση στο μικροσκόπιο, δίνουν πληροφορίες για την αναλογία συνδετικού προς αδρανές, το είδος, την ποιότητα, το μέγεθος των αδρανών και την τεχνολογία κατασκευής τους (πρόσμικτα, ίνες κ.λ.π.). Η παρουσία των διαλυτών αλάτων, σε συνδυασμό με τις διακυμάνσεις της υγρασίας και την κυκλοφορία των διαλυμάτων στο δίκτυο των πόρων των δομικών υλικών, θεωρούνται καθοριστικοί παράγοντες για την διατήρησή τους.

Με βάση τα παραπάνω, θα σχεδιαστούν συνθέσεις επισκευαστικών κονιαμάτων/ επιχρισμάτων, με γνώμονα την συμβατότητα τους με τα αυθεντικά, ως προς την απόχρωση, την υφή και τη σύσταση τους. Ασφαλώς στην πορεία της διαμόρφωσης των μελετών θα ενταχθούν και οι όποιες απαιτήσεις προκύπτουν από τις αντίστοιχες παράλληλες μελέτες, την αρχιτεκτονική και τη στατική.

Εικ.30 α,β, Η υγρασία προκαλεί εκτεταμένες φθορές στο εσωτερικό του ναού με αποτέλεσμα να καταστρέφονται τα επιχρίσματα και οι τοιχογραφίες.

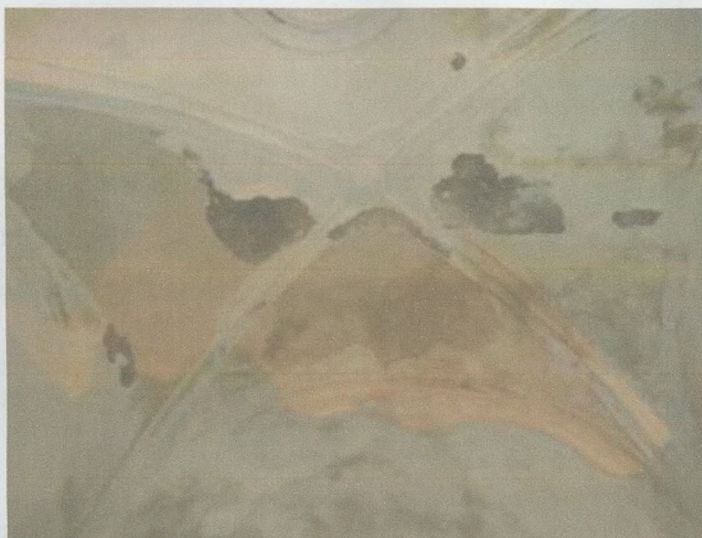
Εικ.31. Α. όψη Απώλεια κονιάματος στη κάτω ζώνη της τοιχοποιίας

Εικ. 32. Πρότυλο. Ο ερυθρός λίθος των Θυμιανών παρουσιάζει φαινόμενα αποφλοιώσεων με κίνδυνο περαιτέρω βλαβών.

Εικ.33. Πρότυλο, φωτογραφίας της δεκαετίας 1990, Αρχείο Μ. Βουρνού. Πριν την απώλεια της αποφλοιώσης.

Εικ. 34, Αποσάθρωση επιχρισμάτων από την υγρασία και περιοχές με νέες επιχρίσεις.

Εικ. 35, Άποψη από το εσωτερικό του ναού όπου εμφανίζονται σκούρες κηλίδες λόγω υγρασίας.

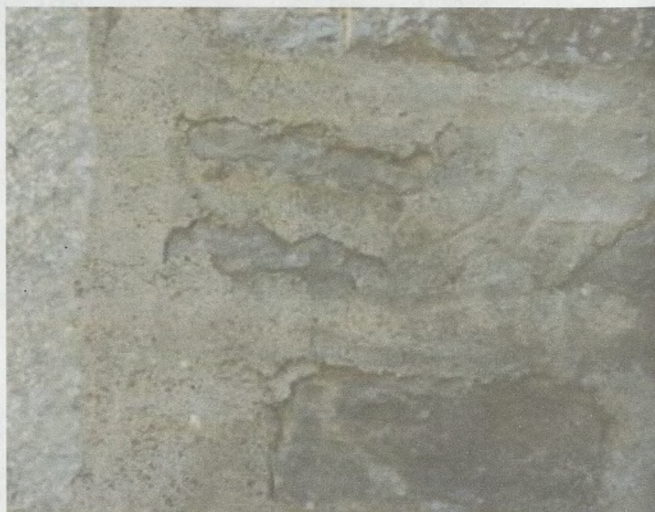
Εικ.36, Άποψη εσωτερικά του ναού όπου φαίνονται οι φθορές στο ζωγραφικό διάκοσμο και τα επιχρίσματα.

Εικ. 37, Στα ανοίγματα του Ν. τοίχου παρατηρείται παραμόρφωση στα κιγκλιδώματα

Εικ. 38, Οι θραύσεις στο υπέρθυρο της Νότιας όψης λόγω βλαβών στον τοίχο.

Εικ.39, Μεταγενέστερη επισκευή- αρμολόγημα με τσιμεντοκονίαμα

Εικ. 40 α,β, Οι τοιχογραφίες στο νότιο τμήμα διατηρούνται σχεδόν αμετάβλητες από τότε που έγινε η στερέωσή τους, και τα κονιάματα περιμετρικής σφράγισης διατηρούνται σε καλή κατάσταση.

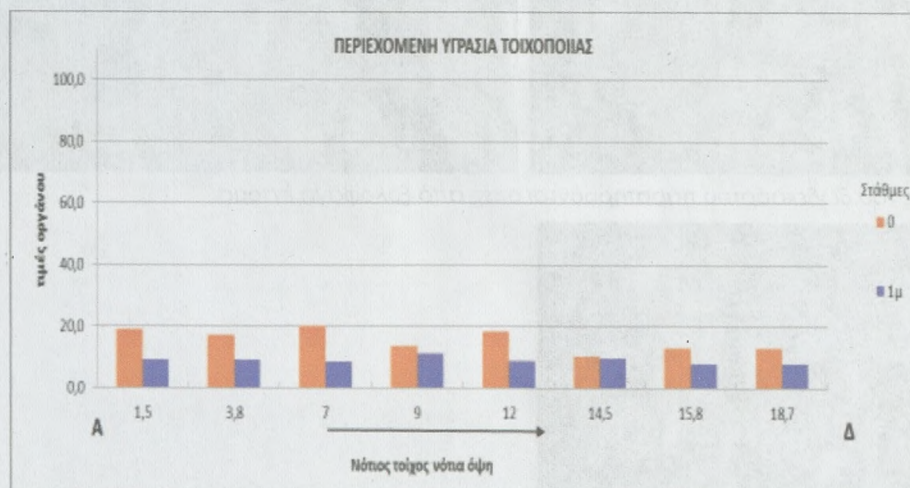
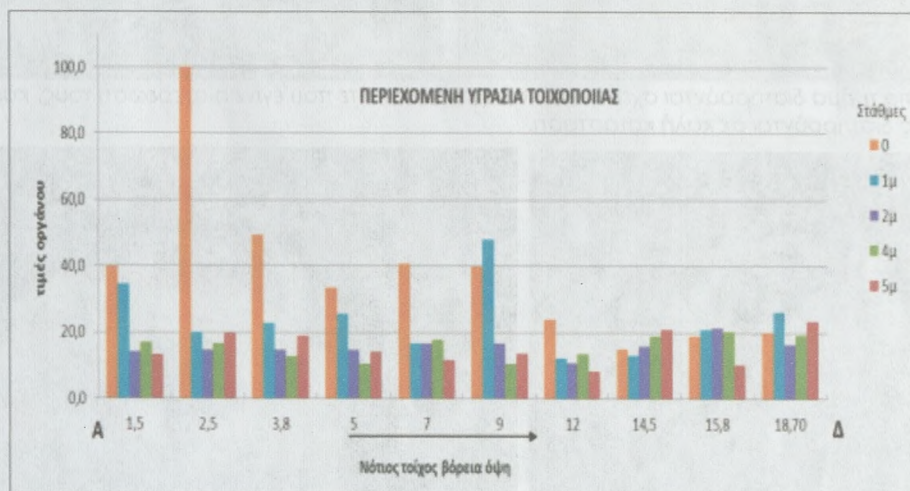
Εικ. 41, 42, Στο τέμπλο και τις εικόνες του δωδεκαόρτου παρατηρούνται οπές από ξυλοφάγα έντομα.

Εικ.43, Στις κατώτερες στάθμες του τέμπλου παρατηρούνται αλλοιώσεις από τις περιοδικές εργασίες καθαρισμού των δαπέδων.

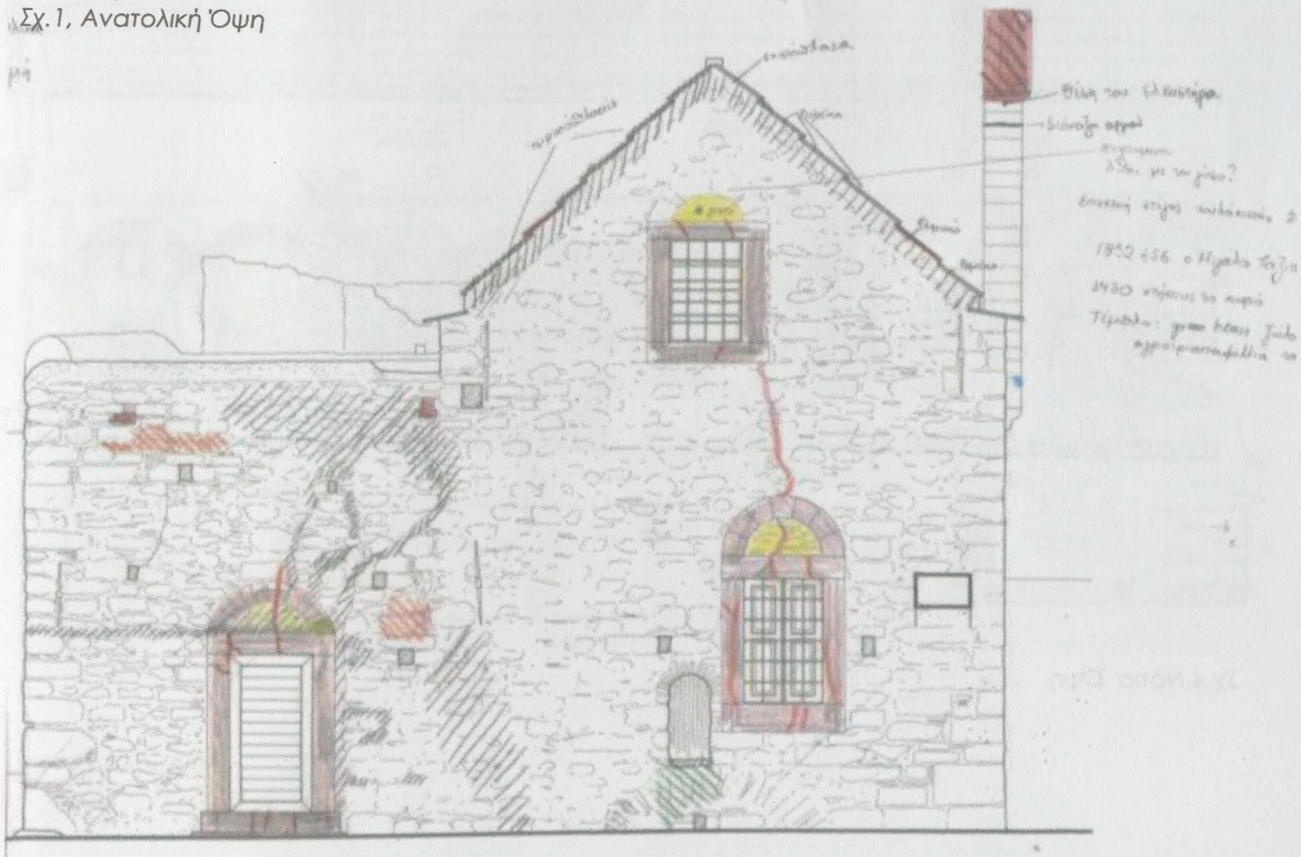
Εικ. 44 α,β, Μετρήσεις της υγρασίας σε διάφορες στάθμες στο εσωτερικό του ναού.

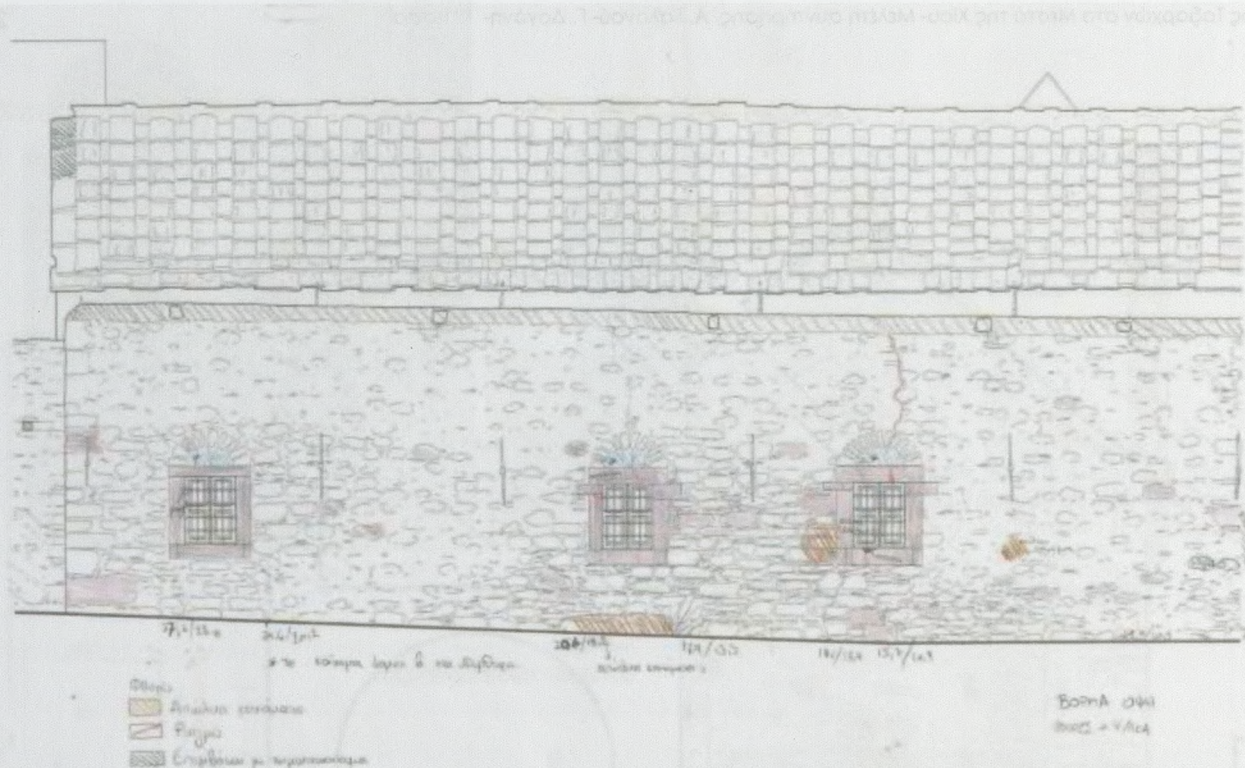
Διαγραμμα.1,2, Τιμές της περιεχόμενης υγρασίας εσωτερικά και εξωτερικά του Ν. τοίχου.

Σχ. 1, Ανατολική Όψη

Σχ. 2, Δυτική Όψη

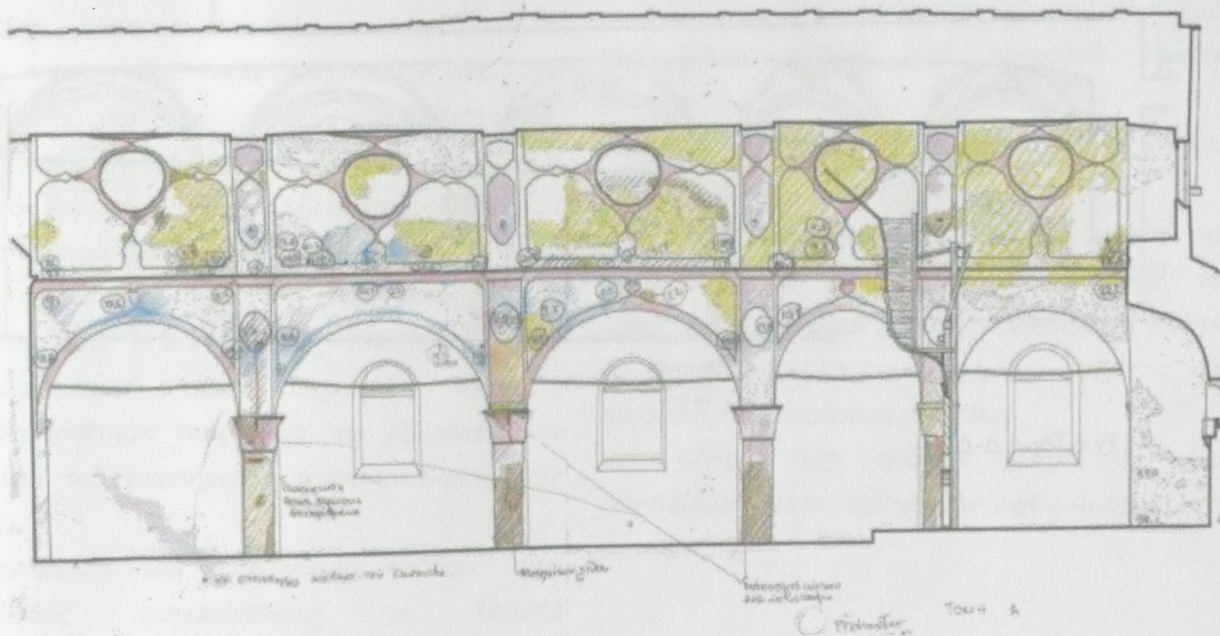
Σχ.3, Βόρεια Όψη

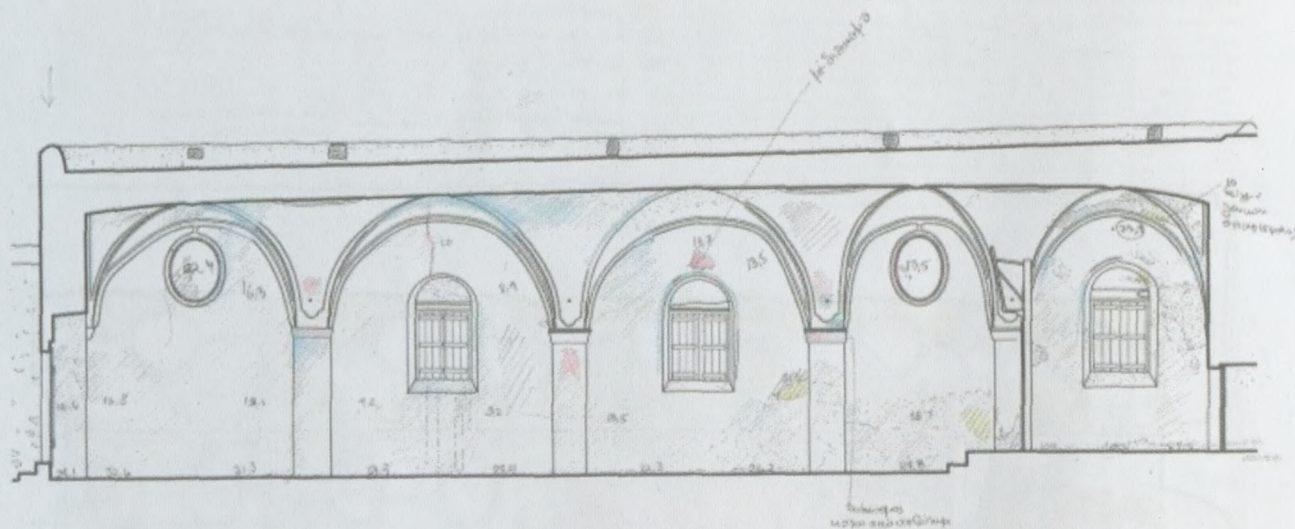
Σχ.4, Νότια Όψη

Σχ.5, Τομή Α-Α

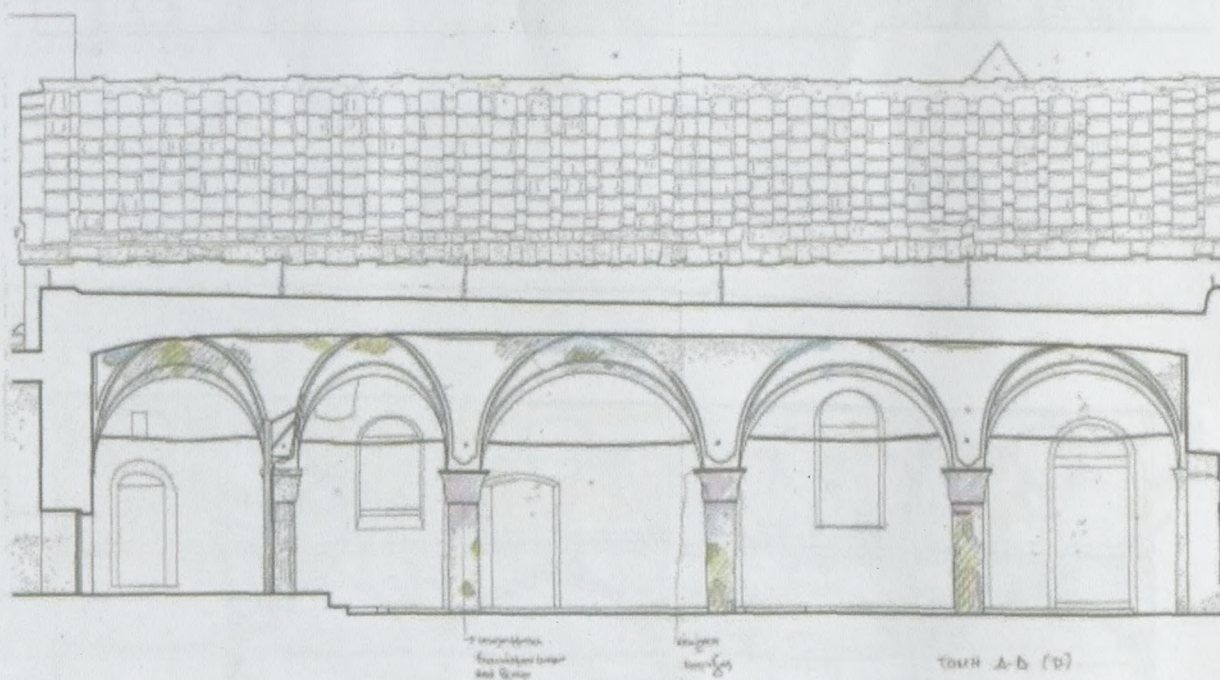

Σχ.6, Τομή Β-Β

Σχ.5, Τομή Γ-Γ

Τομή Γ-Γ (C)

Σχ.6, Τομή Δ-Δ

Τομή Δ-Δ (D)

3. Προτάσεις συντήρησης

Γενικά

Οι προτάσεις συντήρησης διαμορφώθηκαν με βάση τις γενικές αρχές, που έχουν διατυπωθεί από διεθνείς οργανισμούς, για την αποκατάσταση ιστορικών κτηρίων της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Σκοπός των επεμβάσεων είναι να αποκατασταθεί η λειτουργία του κτηρίου, να ανασχεθούν οι παράγοντες φθοράς και να αναδειχθεί το μνημείο με τις αξίες που αντιπροσωπεύει. Με γνώμονα τον σεβασμό στην αυθεντικότητα, οι προτάσεις βασίζονται τόσο στην αναγνώριση της τεχνολογίας της κατασκευής και την προσέγγιση των οικοδομικών φάσεων, όσο και στις αρχές της ελάχιστης επέμβασης, της αντιστρεπτότητας, της ερμηνείας των φαινομένων φθοράς και της χρήσης συμβατών μεθόδων και υλικών. Για τα μνημεία αυτά, προτείνεται, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της προστασίας των τοιχοποιιών και του διακόσμου, η στεγανοποίηση της στέγης και του δώματος.

Στην πρόταση αυτή οδηγήθηκε η ομάδα εργασίας, καθώς οι σωστικές επεμβάσεις και τα μέτρα προστασίας που ελήφθησαν για την προστασία του δεν υπήρξαν αποτελεσματικά, καθώς και η υγρασία διεισδύει στις τοιχοποιίες και ο κίνδυνος περαιτέρω βλαβών δεν έχει αποφευχθεί.

Συνοπτικά προτείνονται:

-Η προσεκτική αφαίρεση των πλακών της κεραμοσκεπής και της επικάλυψης με τσιμεντοκονίαμα του δώματος και η επανατοποθέτηση τους μετά την εξυγίανση και βελτίωση του συστήματος στεγανοποίησης των θόλων.

-Διατήρηση και συντήρηση γείσου από πλακοειδείς ψαμμιτόλιθους με τοπικές μικροεπεμβάσεις (συμπληρώσεις λίθων και αρμολογημάτων).

-Κατασκευή συστήματος αποστράγγισης περιμετρικά του κτηρίου ώστε να περιοριστεί το φαινόμενο της ανερχόμενης υγρασίας.

-Αφαίρεση όλων των αρμολογημάτων με τσιμεντοκονίαμα και αντικατάσταση τους με νέα ασβεστοκονιάματα συμβατά με τα αυθεντικά.

- Διατήρηση και συντήρηση των αυθεντικών κονιαμάτων δομής-αρμολογημάτων με τοπικές επεμβάσεις μικροεπεμβάσεων από συνεργείο ειδικών συντηρητών.

-Συρραφή των θραυσμένων λίθων στα πλαίσια των ανοιγμάτων.

- Συντήρηση των αυθεντικών επιχρισμάτων β' φάσεις από συνεργείο ειδικών συντηρητών. Στις συντηρημένες τοιχογραφίες της α' φάσης δεν προτείνονται επεμβάσεις.

-Επιλεκτική αντικατάσταση των νέων επιχρισμάτων όπου η κατάσταση τους είναι κακή.

-Συμπλήρωση των επιχρισμάτων στον νότιο τοίχο ώστε να καλυφθεί η τοιχοποιία που είναι εμφανής.

-Διατήρηση και συντήρηση αρχικού δαπέδου από λίθινες πλάκες από συνεργείο ειδικών συντηρητών.

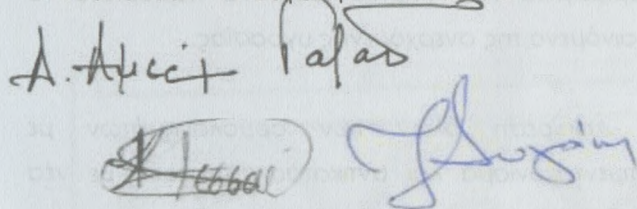
- Οι εγκαταστάσεις των ΗΜ δεν θα πρέπει να θίγουν την αισθητική αξία του διακόσμου.

-Στο τέμπλο πρέπει να γίνει απεντόμωση να αφαιρεθούν οι χαλαρές επικαθίσεις και τα οξειδωμένα κατάλοιπα βερνικιών. Επίσης θα πρέπει να ελεγχθούν όλα τα συστήματα στήριξης και σύνδεσης των επιμέρους στοιχείων.

-Στο σύνολο των εικόνων πρέπει να γίνει απεντόμωση και να εξεταστούν τυχόν προβλήματα συντήρησης

Στην επόμενη φάση παράδοσης θα δοθούν περισσότερες λεπτομέρειες για τα υλικά συντήρησης και αποκατάστασης, ενώ θα δίνεται και η περιγραφή της μεθοδολογίας εφαρμογής.

Α. Γαλανού Γ. Δογάνη Κ. Ιεσσαί

Συντηρήτριες αρχ/των

